

การอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ตามแนวพุทธปรัชญา
Coexistence in Outbreak Situation of COVID-19 according to
Buddhist Philosophy

กฤตสุชิน พลเสน¹, พระสุทธิสารเมธี² และ สิริพร ครองชีพ³
Kitsuchin Ponsen¹, Phra Sutthisanmethi² and Siriporn Krongcheep³

Received July 23, 2021 & Revised September 8, 2021 & Accepted September 10, 2021

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธปรัชญาเพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกันใน สถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ตามแนวพุทธปรัชญา งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มตัวอย่างของการวิจัยครั้งนี้ คือ อาจารย์ เจ้าหน้าที่ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา 4 สาขาวิชา มหาวิทยาลัย มหาภูมิพลราชวิทยาลัย จำนวน 100 รูป/คน แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์แล้วนำเสนอในเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) ในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (บุคคลต้องมีความรับผิดชอบต่อ และต้องเตรียมตัวให้สามารถอยู่กับโลกสมัยใหม่ รู้เท่าทันสถานการณ์ พร้อมยอมรับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการใช้ชีวิต และ บริบททางสังคมในการอยู่ร่วมกัน 2) หลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักพุทธปรัชญาเพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน คือ 1.หลักทาน (การให้) 2.หลักปิยวาจา (การพูดคำสุภาพ) 3. หลักอหิงสา (การไม่เบียดเบียน) 4. หลักสมานัตตตา (การวางตนได้เหมาะสม) 3) ควรส่งเสริมจัดสถานที่เพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน จัดสถานที่หรือจัดกิจกรรมตามความเหมาะสม เพื่อสร้างสุขภาวะของชีวิตด้วยการเริ่มด้วยการให้ทาน พิจารณาแนวปฏิบัติที่เหมาะสมกับตนเองโดยมีครูอาจารย์เป็นผู้ชี้แนะ มีการเลือกฟื้นฟูพุทธปรัชญาต่าง ๆ นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน โดยสอดคล้องกับหลักสังคหวัตถุ 4

คำสำคัญ : 1. การอยู่ร่วมกัน, 2. การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา, 3. พุทธปรัชญา

^{1,2} บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาภูมิพลราชวิทยาลัย

^{1,2} Graduate School, Mahamakut Buddhist University

³ คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาภูมิพลราชวิทยาลัย

³ Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University

Email : kitsuchin.pon@mbu.ac.th

Abstract

The objectives of this research were as follows: 1) to study the state of coexistence in the outbreak situation of COVID-19, 2) to study the principles of Buddhist philosophy for coexistence in the outbreak situation of COVID-19, and 3) to propose a guideline for coexistence in the outbreak situation of COVID-19 according to the Buddhist philosophy principles. This research was the quality research. A researcher studied and analyzed of data from related document and a researcher used an in-depth interview key informant. 100 samples consisting of teachers, staff and students in Graduate School of Mahamakut Buddhist University, used the descriptive analysis to analyze data. The findings were as follows: 1) In the event of COVID-19 outbreak, individuals must be held accountable. and must be prepared to be able to live in the modern world knowing the situation ready to accept the new normal conditions of the public health. 2) The principles of Buddhist philosophy for coexistence in the outbreak situation of COVID-19 are called Sangahavatthu consisting of Dana or generosity, Piyavaca or kindly speech, Atthacariya or useful conduct, and Samanattata or even and equal treatment. 3) The guideline for coexistence in the outbreak situation of COVID-19 according to the Buddhist philosophy principles is to arrange the area to support distancing space, to provide sufficient hygienic appliance for teachers, staff and students, and to operate suitable activities in accordance with the new normal situation under the supervision of teachers and administrators.

Keywords : 1. Coexistence, 2. Situation of COVID-19, 3. Buddhist Philosophy

1. บทนำ

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโรคโควิด-19 ซึ่งองค์การอนามัยโลกประกาศให้การระบาดของโรคโควิด-19 เป็นการระบาดใหญ่ และกระทรวงสาธารณสุขได้ประกาศให้เชื้อไวรัสโคโรนา-19 เป็นโรคติดต่ออันตรายตามพระราชบัญญัติโรคติดต่อ พ.ศ. 2558 นายกรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี จึงให้ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินในทุกเขตท้องที่ทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2563 จนถึงวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2563 และต่อมาได้ประกาศขยายระยะเวลาการบังคับใช้ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินในทุกเขตท้องที่ทั่วราชอาณาจักร (คราวที่ 1) ออกไปจนถึงวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2563 โดยให้มีการผ่อนคลายการบังคับใช้บางมาตรการในการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ตามลำดับ ขั้นตอนการควบคุมโอกาสเสี่ยงของบุคคล สถานที่ ประเภทกิจการ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยยังคงให้ปฏิบัติตามมาตรการป้องกันโรค และคำแนะนำของทางราชการ แบ่งกิจการและกิจกรรมออกเป็น 4 กลุ่ม ซึ่งจะมีการทยอยผ่อนปรนเป็นมาตรฐานกลางของแต่ละกิจการและกิจกรรม ให้ทุกพื้นที่ยึดถือปฏิบัติ (กระทรวงสาธารณสุข, 2563)

ชีวิตที่ดั่งงามในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น เกิดจากการที่บุคคลเข้าใจชีวิตอย่างถูกต้องตามเหตุปัจจัย และพยายามหมั่นฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลาตามแนวทางของไตรสิกขาเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือประโยชน์ของชีวิต

ในแต่ละระดับ ตั้งแต่ระดับขั้นต้นจนถึงระดับสูงสุด (สมเจตน์ ผิวทองงาม, 2550) หลักธรรมคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทมีเป้าหมายอยู่ที่ความสงบสุขทุกด้านของมวลมนุษยชาติทั้งส่วนตนและส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้คนในสังคม กล่าวคือพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์พยายามประพฤติปฏิบัติแต่ความดี ละเว้นความชั่วของตนเองเสียก่อน เมื่อสามารถปฏิบัติได้ตามแล้ว ความสุขก็ย่อมเกิดมีแก่ตนและคนอื่น หลักธรรมจึงมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตแม้ในยามสถานการณ์เป็นปกติ หากสถานการณ์เปลี่ยนทำให้การดำรงชีวิตต้องประสบกับความทุกข์จึงต้องนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เสียอย่างมากขึ้น เหมือนต้องใช้จ่ายจำนวนเพิ่มมากขึ้นหรือชนิดและประเภทของยาหลากหลายมากขึ้นกว่าปกติ ในปัจจุบันนี้ทั่วโลกตกอยู่ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19)

ดังนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทจึงมีความจำเป็นที่จะมีบทบาทในสถานการณ์ที่คนทั่วโลกกำลังมีความทุกข์ที่ต้องเผชิญกับการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) การนำหลักธรรมสังคหัตถ์ 4 (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 32: 50-51) มาช่วยในการอยู่ร่วมกันของบุคลากรเพื่อให้เกิดการร่วมงาน และประเพณีที่ดีต่อองค์กร และเพื่อนร่วมงาน อันจะช่วยส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคลากรในองค์กรด้วยกันเองและระหว่างองค์กรกับบุคลากรมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปด้วยความความสุข ความสามัคคี ความสำเร็จ ในการอยู่ร่วมกันรวมไปถึงการสร้างความรักภักดีต่อองค์กรของบุคลากร และยังช่วยส่งเสริมให้บุคลากรเกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน รู้จักการอยู่ร่วมกันและบทบาทหน้าที่ของตนเองมากขึ้น ให้มีความสำคัญกับตนเองว่าเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรที่จะเข้าไปช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในองค์กรด้วยความเต็มใจด้วยการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญาได้อย่างลงตัวต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019
- 2.2 เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันใน สถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19)
- 2.3 เพื่อนำเสนอแนวทางการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ตามแนวพุทธปรัชญา

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- 3.1 ได้ทราบถึงการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019
- 3.2 ได้ทราบถึงหลักพุทธปรัชญาเพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019
- 3.3 นำเสนอแนวทางการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ตามแนวพุทธปรัชญา

4. วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยเรื่อง การอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา ในครั้งนี้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวางแผนเขียนกรอบในการวิจัย เป็นขั้นตอนดังนี้

4.1 การออกแบบการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งอาศัยจำนวนกลุ่มตัวอย่างเหตุผลในการใช้เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและมีรายละเอียดของข้อมูลในทุกด้านในประเด็นที่ศึกษาการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา จึงเหมาะสมที่จะทำการศึกษด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจะนำไปสู่ข้อค้นพบและข้อสรุปเป็นข้อเสนอแนะให้เป็นแนวทางหรือรูปแบบที่เหมาะสมต่อไป สำหรับการวิจัยเรื่องการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา ผู้วิจัยได้อาศัยคุณลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพและตรงกับวัตถุประสงค์ในการวิจัยมากที่สุด 5 ประการ ดังนี้

1. ทำการวิจัยในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติและดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในสถานที่จริงของกรณี ศึกษา คือ อาจารย์ เจ้าหน้าที่ นักศึกษา ในบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยผู้วิจัยได้กำหนดแนวคำถามตามแนวพุทธปรัชญา เป็นหลัก ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญสามารถตอบได้ตามความสมัครใจและสะดวกใจ โดยผู้วิจัยจะสัมภาษณ์อย่างเป็นธรรมชาติและเป็นกันเองโดยการพูดคุยหรือการสนทนากัน เพื่อหลีกเลี่ยงความรู้สึกของผู้ถูกสัมภาษณ์ว่าเหมือนถูกบังคับให้ตอบ ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการบันทึกทุกเรื่องที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ให้ข้อมูล

2. ผู้วิจัยได้ใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย คือ การตีความสร้างข้อสรุปจากปรากฏการณ์ และอาศัยกรอบแนวคิดในการอยู่ร่วมกันในระหว่างการศึกษาปฏิบัติหน้าที่ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และให้ความหมายเพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยเพื่อประยุกต์ใช้เป็นแนวคิดในการกำหนดแนวทางหรือรูปแบบที่เหมาะสมกับการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ได้

3. ผู้วิจัยเน้นการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงใช้ข้อมูลและเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก เช่น การสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกต และการทดลอง ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จึงเป็นลักษณะเชิงพรรณนาปรากฏการณ์ที่พบข้อมูลส่วนใหญ่จึงไม่อยู่ในลักษณะของตัวเลขปรากฏในงานวิจัย

4. การติดต่อโดยตรง และมีความใกล้ชิดกับกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สำหรับการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เริ่มต้นจากการขอเข้าพบเพื่อพูดคุย และอธิบายวัตถุประสงค์ในการทำวิจัยให้กับอาจารย์ นักศึกษา ในบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ทราบและชี้แจงถึงความสำคัญในการวิจัยครั้งนี้อย่างละเอียดที่สุด

5. การใช้วิธีวิจัยที่มีความยืดหยุ่น โดยการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ออกแบบโครงสร้างคำถามที่จะใช้สัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้แนวคำตอบตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ หากทำการสัมภาษณ์

จริงกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญบางครั้ง อาจต้องมีการปรับคำถามให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ทั้งนี้ จะไม่เบี่ยงเบนไปจากวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้เบื้องต้น

4.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ในการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยการเก็บข้อมูลจะพิจารณาจากความสะดวกของผู้ให้ข้อมูลเป็นสำคัญ และการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยนี้กำหนดขึ้นให้สอดคล้องกับรูปแบบการวิจัย ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้น วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงเน้นข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก ได้แก่ (1) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูล (2) การวิจัยเชิงเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาควบคู่กันไปเพื่อความชัดเจนในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลของการวิจัยเรื่องการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา

4.3 ประชากรในการวิจัย ผู้วิจัยได้เลือกตัวอย่างแบบเจาะจงจากประชากรที่กำหนดไว้ ได้แก่ อาจารย์เจ้าหน้าที่นักศึกษา โดยใช้วิจารณ์ญาณของผู้วิจัย เนื่องจากผู้วิจัยเป็นหัวหน้าโครงการ จึงมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดี จึงสามารถเลือกบุคคลที่จะให้ข้อมูลได้กระจ่างและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นอย่างดี

4.4 ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล ในเรื่องการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยขอแบ่งขั้นตอนการเก็บรวบรวมออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียมการก่อนทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนระหว่างทำการเก็บรวบรวมข้อมูล และขั้นตอนหลังการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

4.4.1 ขั้นตอนเตรียมการก่อนทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ในขั้นตอนนี้จะเริ่มจากการติดต่อประสานไปยังผู้ให้ข้อมูล จนถึงก่อนเข้าทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

1. การติดต่อประสานกับผู้ให้ข้อมูลอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งบางส่วนเป็นการติดต่อประสานทางโทรศัพท์ และบางส่วนเป็นการติดต่อประสานด้วยตัวผู้วิจัยเอง เมื่อได้รับการตอบรับแล้วจึงได้กำหนดตารางเวลาในการเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลร่วมกัน เพื่อให้ผู้วิจัยนำมาเตรียมความพร้อมในการวางแผนเก็บรวบรวมข้อมูลล่วงหน้า

2. การยืนยันกำหนดการเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลที่ชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง ทั้งในเรื่องของวัน เวลา และสถานที่เพื่อไม่ให้เสียเวลาทั้งสองฝ่าย

4.4.2 ขั้นตอนระหว่างทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ในขั้นตอนนี้เริ่มจากการเดินทางไปยังสถานที่ที่จะเก็บรวบรวมข้อมูล จนถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจนแล้วเสร็จ

4.4.3 ขั้นตอนหลังทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ในขั้นตอนนี้จะเริ่มจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามแล้วเสร็จ จนถึงการจัดระบบข้อมูลทั้งหมดเพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ อภิปรายผล และสรุปผลนำไปสู่ข้อเสนอแนะต่อไป

4.5 การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงต้องมีการจัดระเบียบโครงสร้างและความหมายของข้อมูลที่รวบรวมมา เป็นการค้นหาข้อความทั่วไปที่จะบอกความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ แล้วนำผลมาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ และใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลส่วนแรกเชิงบรรยาย (Descriptive) ส่วนที่สองคือการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายเช่นกัน ดังนั้น เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้นำมาเรียบเรียงเพื่อบูรณาการและหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ จากข้อมูลการสัมภาษณ์เจาะลึกและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ โดยในส่วนของเตรียมการวิเคราะห์ข้อมูลได้ทำการจัดระเบียบของข้อมูล เพื่อให้เกิดความสะดวกในการนำมาวิเคราะห์ จากนั้น นำข้อมูลมานำเสนอเป็นข้อค้นพบ เพื่อนำไปสู่การหาข้อสรุป การตีความ และการตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำของผลการวิจัยต่อไป

4.6 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลแบบการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นเทคนิคที่สามารถใช้วิเคราะห์ข้อมูล ทั้งในรูปของเอกสารหรือข้อเขียนและคำพูดที่ได้จากการสัมภาษณ์หรือสนทนา เป็นการวิเคราะห์ทั้งความหมายทางภาษาโดยตรงจากเอกสารหรือตัวบท และความหมายทางความรู้สึกหรือวิเคราะห์นัยที่แอบแฝงอยู่ รวมถึงการตีความทางบริบทหรือสภาพแวดล้อมประกอบข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ด้วย เป็นการวางเค้าโครงของข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูล

4.7 การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล การวิจัยเรื่องการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา ผู้วิจัยจะทำการตรวจสอบว่าข้อมูลนั้นเพียงพอหรือยังและตอบปัญหาของการวิจัยหรือไม่ รวมทั้งความถูกต้องของข้อมูลประกอบไปด้วยกระบวนการวิธีที่หลากหลาย เช่น การตรวจสอบด้านข้อมูล (Data Triangulation) ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคลผู้ให้ข้อมูล การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) ได้แก่ การตรวจสอบข้อมูลของผู้วิจัย การตรวจสอบด้านแนวคิด ทฤษฎี (Theory Triangulation) ได้แก่ การตรวจสอบแนวความคิดและทฤษฎี เนื่องจากหากมีการเปลี่ยนทฤษฎีการตีความข้อมูลก็จะเปลี่ยนไป และการตรวจสอบด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ได้แก่ การใช้หลาย ๆ วิธีในการเก็บรวบรวมข้อมูล

5. สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยศึกษาเรื่องการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา ได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกรายบุคคลตามแบบเครื่องมือการสัมภาษณ์ พร้อมทั้งอาศัยข้อมูลจากเอกสาร ด้วยการวิเคราะห์เอกสารการวิเคราะห์ข้อมูล ในภาพรวมและทำการสังเคราะห์ในประเด็นที่สำคัญ ๆ ผลของการวิเคราะห์ข้อมูลนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาการโดยสรุปประเด็นได้ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ผลการวิเคราะห์การอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19)

สรุปพบว่า แนวคิดและทฤษฎีการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) คือ การอยู่ร่วมกันและองค์ประกอบของสังคม มีการอยู่ร่วมกันของมนุษย์โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันหลายรูปแบบ มนุษย์จะมีชีวิตโดยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า มีความเกี่ยวข้องกันและกัน และมีความสัมพันธ์กันในกลุ่มมวลสมาชิก โดยสาเหตุที่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นสังคม โดยแสดงพฤติกรรมสนับสนุนการจัดการแก้ปัญหาการติดต่อของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19)

ส่วนที่ 2 ผลวิเคราะห์พุทธปรัชญาเพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19)

สรุปพบว่า หลักธรรมคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทมีเป้าหมายอยู่ที่ความสงบสุขทุกด้านของมวลมนุษยชาติทั้งส่วนตนและส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นในสังคม กล่าวคือพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์พยายามประพฤติปฏิบัติแต่ความดี ละเว้นความชั่วของตนเองเสียก่อน เมื่อสามารถปฏิบัติได้ตามแล้ว ความสุขก็ย่อมเกิดมีแก่ตนและคนอื่น หลักธรรมจึงมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตแม้ในยามสถานการณ์เป็นปกติ หากสถานการณ์เปลี่ยนทำให้การดำรงชีวิตต้องประสบกับความทุกข์จึงต้องนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เสียอย่างมากขึ้น เหมือนต้องใช้ยาจำนวนมากขึ้นหรือชนิดและประเภทของยาหลากหลายมากขึ้นกว่าปกติ ในปัจจุบันนี้ทั่วโลกตกอยู่ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ดังนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทจึงมีความจำเป็นที่จะมีบทบาท

ในสถานการณ์ที่คนทั่วโลกกำลังมีความทุกข์ที่ต้องเผชิญกับการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา COVID-19 ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอพุทธปรัชญาเถรวาทที่จะช่วยส่งเสริมให้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขสามารถผ่านพ้นวิกฤตโรคระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ได้ เราสามารถนำความสงบสันติมาสู่สังคมได้ด้วยการสร้างสันติภาวะในใจของเรา และนำหลักคำสอนของพุทธองค์ด้วยหลักสังคหวัตถุ 4 ประการ คือ 1) ทาน การให้ปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของตนแก่บุคคลอื่น 2) ปิยวาจา การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีจิตใจของผู้ฟัง วาจาก่อให้เกิดประโยชน์ 3) อัตถจริยา การประพฤติตนเป็นประโยชน์ การไม่เบียดเบียน ช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่ยากลำบาก 4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน การคบมิตรจะต้องมีความจริงใจต่อกัน เมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้วย่อมอยู่ร่วมกับผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนักศึกษาในบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกหลักพุทธปรัชญาอันเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสถานการณ์วิกฤตโดยจำแนกเป็นขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียมการ ขั้นตอนเตรียมรับ ขั้นตอนลงมือปฏิบัติและขั้นตอนการรับผลการปฏิบัติ

ส่วนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

สรุปพบว่า จากการศึกษาสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) จากแนวคิดทฤษฎีซึ่งสามารถสรุปว่า การอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) บุคคลในมหาวิทยาลัยจะต้องมีธรรมในการดำเนินชีวิต ได้แก่ 1. การเสียสละต่อส่วนรวมเป็นคุณธรรมที่ช่วยในการเจริญก้าวหน้าเพราะสมาชิกของสังคมต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมและยอมรับเสียสละผลประโยชน์ส่วนตน จะทำให้สังคมพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วมั่นคง 2. การมีระเบียบวินัยรับผิดชอบต่อหน้าที่ เป็นคุณธรรมที่ช่วยให้คนในสถาบันอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สมาชิกต้องยึดมั่นกฎระเบียบ รู้และเข้าใจสิทธิของตนเอง ไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด 3. ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นคุณธรรมที่สำคัญ เป็นการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น 4. ความสามัคคี ความรักใคร่กลมเกลียว ประองดองและร่วมมือสามัคคีเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจะทำให้สถาบันมีความเข้มแข็ง 5. ความละเอียดและเกรงกลัวในการกระทำที่ไม่ดีต่อหน้าแลหลัง คุณธรรมนี้จะทำให้การอยู่ร่วมกันมีความสุขเพราะสมาชิกละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป ทำให้ไม่คดโกง ไม่เห็นประโยชน์พวกพ้อง แต่มีความซื่อสัตย์เพื่อส่วนรวม

6. อภิปรายผลการวิจัย

พุทธปรัชญาเพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทมีเป้าหมายอยู่ที่ความสงบสุขทุกด้านของมวลมนุษยชาติ ทั้งส่วนตนและส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้คนในสังคม สอดคล้องกับ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธธรรมว่า ความสำนึกในการรักษาศีลหรือปฏิบัติตามศีล แยกออกได้เป็น 2 ด้าน คือ การฝึกหัดขัดเกลาร่างกาย (เพื่อความก้าวหน้ามีคุณธรรมที่ยิ่งขึ้นไป) อย่างหนึ่ง และการคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นหรือของสังคมอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะพระวินัยของสงฆ์เน้นให้สงฆ์มีความสำนึกไว้อย่างหนักแน่น ความสำนึกในด้านการฝึกหัดขัดเกลาร่างกายนั้นพอจะเห็นกันได้ชัดอยู่แล้ว แต่ส่วนที่ควรเน้นย้ำไว้คือการคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมหรือของผู้อื่น เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีงามของอนุชนหรือน้อยกว่าเพื่อเชิดชูความดีงามไว้ในโลก เป็นการเคารพธรรม เคารพวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) : 2558) สอดคล้องกับพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) ต้องไม่ปลิ้น

ตัวเอง ฝ่าวิกฤตภัยกับทริศนาชีวิต COVID-19 ต้องไม่ปล้นตัวเอง “นิสมม กรณฺ์ เสยโย” ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำการใคร่ครวญ คือ การใช้สติสัมปชัญญะและปัญญาเพ่งดูเหตุปัจจัยต่าง ๆ เพื่อให้เราสามารถใช้สติในการคิดก่อนทำ เพื่อจะได้ไม่เกิดความเสียหายตามมา (สำนักข่าวเดอะไทยเพลส, 2563) ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอพุทธปรัชญาเถรวาทที่จะช่วยส่งเสริมให้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขสามารถผ่านพ้นวิกฤตโรคระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ได้ เราสามารถนำความสงบสันติมาสู่สังคมได้ด้วยการสร้างสันติภาวะในใจของเราและนำหลักคำสอนของพุทธองค์ด้วยหลักสังคหวัตถุ 4 ประการ คือ 1) ทาน การให้ปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของตนแก่บุคคลอื่น 2) ปิยวาจา การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีจิตใจของผู้ฟัง วาจาก่อให้เกิดประโยชน์ 3) อัตถจริยา การประพฤติตนเป็นประโยชน์ การไม่เบียดเบียน ช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่ยากลำบาก 4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน การคบมิตรจะต้องมีความจริงใจต่อกัน สอดคล้องกับวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในการดำเนินชีวิตของประชาชนบ้านศิลา ตำบลศิลา อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น (พระชนพร คุณสมปนโน (อาคะนิช) : 2561) พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุดทุกหลักธรรมในสังคหวัตถุ 4 คือ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยาและสมานัตตตา ข้อเสนอแนะควรให้ทานเป็นประจำ ควรลดความเห็นแก่ตัว พุดจาไพเราะเวลาอยู่กับผู้ใหญ่ และยังสอดคล้องกับวิจัย เรื่องการประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในชุมชนวัดหนองสนม จังหวัดระยอง (พระสุนทร ธรรมธโร (บุญคง) : 2560) พบว่า การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในชุมชนวัดหนองสนม จังหวัดระยอง มีการนำไปใช้อยู่ในระดับมาก เมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้วย่อมอยู่ร่วมกับผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนักศึกษาในบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับ การศึกษาเรื่องการใช้หลักสังคหวัตถุในการบริหารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาลตำบลอำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า การใช้หลักสังคหวัตถุทั้ง 4 ประการในการบริหารงานของผู้บริหารโดยรวมอยู่ในระดับมาก เรียงจากสูงไปต่ำ คือ ด้านสมานัตตตา ด้านทาน ด้านอัตถจริยาและด้านปิยวาจา (อนงค์ ภูทองกรม : 2559) ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกหลักพุทธปรัชญาในพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสถานการณ์วิกฤตโดยจำแนกเป็นขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียมการ ขั้นตอนเตรียมรับ ขั้นตอนลงมือปฏิบัติและขั้นตอนการรับผลการปฏิบัติ สอดคล้องกับ “โลก 7N หลังยุคโควิด” (สำนักข่าวอิศรา, 2563) ความว่า โลกยุคใหม่หลังวิกฤตโควิด-19 มีอิทธิพลปัจจัยเข้าสู่สภาพใหม่ที่สรุปได้เป็น 7 ใหม่ หรือ 7N ดังนี้ 1. จิตสำนึกใหม่ (New Consciousness) 2. การรับรู้ใหม่ (New Perception) 3. วิธีคิดใหม่ (New Thinking) 4. การทำใหม่ (New Action) 5. ความมุ่งหมายใหม่ (New Purpose) 6. ระบบการอยู่ร่วมกันใหม่ (New System of Living) 7. ยุคใหม่ของมนุษยชาติ (New Era of Mankind)

แนวทางการอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ตามแนวพุทธปรัชญา ผลการวิจัยพบว่า จากการศึกษาสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) จากแนวคิดทฤษฎีซึ่งสามารถสรุปว่า การอยู่ร่วมกันในสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) บุคคลในมหาวิทยาลัยจะต้องมีธรรมในการดำเนินชีวิต ได้แก่ 1. การเสียสละต่อส่วนรวมเป็นคุณธรรมที่ช่วยในการเจริญก้าวหน้าเพราะสมาชิกของสังคมต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมและยอมรับเสียสละผลประโยชน์ส่วนตน จะทำให้สังคมพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วมั่นคง 2. การมีระเบียบวินัยรับผิดชอบหน้าที่ เป็นคุณธรรมที่ช่วยให้คนในสถาบันอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สมาชิกต้องยึดมั่นกฎระเบียบ รู้และเข้าใจสิทธิของตนเอง ไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด 3. ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นคุณธรรมที่สำคัญ เป็นการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น 4. ความสามัคคี ความรักใคร่กลมเกลียว ประองตองและร่วมมือสามัคคีเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจะทำให้

สถาบันมีความเข้มแข็ง 5. ความละเอียดและเกรงกลัวในการกระทำที่ไม่ดีต่อหน้าแลเบื้องหลัง คุณธรรมนี้จะทำให้การอยู่ร่วมกันมีความสุขเพราะสมาชิกละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป ทำให้ไม่คดโกง ไม่เห็นประโยชน์พวกพ้อง แต่มีความซื่อสัตย์เพื่อส่วนรวม สอดคล้องกับสมเด็จพระมหาธีราจารย์ (สำนักข่าวแนวหน้า, 2563) กล่าวว่า หลักธรรมที่ควรนำมาปฏิบัติคือ ทาน ศีล ภาวนา ถือป้องกันด้วยความรู้จักสามัคคี 1) ทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของ ความรู้ สติ ปัญญา เช่น การประกอบอาชีพอาจต้องปรับเปลี่ยนอย่างกะทันหัน หากช่วยเหลือกันได้ก็ร่วมกัน 2) ศีล คือ การประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ขอร่วมมือและปฏิบัติตามคำแนะนำของภาครัฐอย่างเคร่งครัดเพื่อความปลอดภัยทั้งตนเองและผู้อื่น 3) ภาวนา คือ การพัฒนาจิตใจด้วยสติ ปัญญาใช้เหตุผลอย่างรอบด้าน ดูแลสุขภาพและป้องกันตนเอง จงมีสติเพราะจะช่วยให้ไม่ตระหนก แต่เกิดความตระหนักในการดำเนินชีวิตกับภาวะวิกฤติ ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด ขอเพียงน้อมนำคำสอนของศาสนานั้น ๆ มาปรับใช้กับศาสนิกชนทุกศาสนานั้น ๆ มาปรับใช้ศาสนิกชนทุกศาสนาย่อมได้รับประโยชน์อย่างแน่นอน

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ส่งเสริมให้ทุกสถาบันร่วมมือร่วมใจกันสนับสนุนและส่งเสริมการนำหลักพุทธปรัชญามาใช้อย่างครบถ้วนทั้งด้านกาย ด้านความสัมพันธ์กับสังคม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา เชื่อว่าทุกฝ่ายจะผ่านพ้นวิกฤตินี้ไปได้อย่างสันติสุข

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

เสริมสร้างคุณธรรมการอยู่ร่วมกัน ที่ต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการเผชิญวิกฤตโรคระบาดไปด้วยกัน ลดความเห็นแก่ตัว รู้จักหน้าที่และปฏิบัติงานในหน้าที่อย่างถูกต้องเหมาะสม สถานศึกษาโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัยควรจัดสถานที่เพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน อาจจัดสถานที่หรือจัดกิจกรรมตามความเหมาะสม เพื่อสร้างสุขภาวะของชีวิต

7.3 ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

7.3.1 การวิจัยเพื่อพัฒนาปัจจัยต่าง ๆ ในสังคมวัดดูเพื่อเอื้อประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันของบุคลากรในองค์กรต่าง ๆ

7.3.2 ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อจิตสาธารณะตามแนวพุทธปรัชญาในการอยู่ร่วมกันของบุคลากรในสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา

7.3.3 การวิจัยเพื่อศึกษาวิธีการหรือระบบการพัฒนาเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของเยาวชนตามแนวพุทธปรัชญาในการพัฒนาจิต

8. เอกสารอ้างอิง

กระทรวงสาธารณสุข. (2563). คู่มือการปฏิบัติตามมาตรการผ่อนปรนกิจการและกิจกรรมเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 สำหรับประเภทกิจการและกิจกรรมกลุ่มที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรกราฟิกแอนด์ไซน์.

- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2563). การปรับตัวและการร่วมมือกันในสถานการณ์โควิด 19 ตามแนวพุทธศาสนา, สาขา มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, วารสาร บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. 16(2), 59-78.
- พระธนพร คุณสมปนโน (อาคะนิช). (2561). การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในการดำเนินชีวิตของประชาชน บ้านศิลา ตำบลศิลา อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราช วิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2558). พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 43. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต.
- พระสุนทร ธมมธโร (บุญคง). (2560). การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในชุมชนวัดหนองสนม จังหวัดระยอง. (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 13, 21. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเจตน์ ผิวทองงาม. (2550). การแนะนำเพื่อชีวิตที่ดีงามในคำสอนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคม. 24 (46), 173-187.
- สำนักข่าวเดอะไทยเพลส. (2563). “พระพยอม” ชู “สติ” ฝ่าวิกฤต ยกบทเรียนชีวิตจาก “โควิด-19” ต้อง “ไม่ ปล้นตัวเอง”. สืบค้นเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2563, <https://www.thethaipress.com/2020/11407>
- สำนักข่าวแนวหน้า. (2563). 'สมเด็จพระมหาธีรราชย์' เน้นใช้หลัก'ทาน-ศีล-ภาวนา'สู้โควิด-19. สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2563, <https://www.naewna.com/local/483475>
- สำนักข่าวอิสรา. (2563). โลก 7 N หลังยุคโควิด ป้องกันการเกิดสงครามโลก สู่ทิศทางใหม่. สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2563, <https://www.isranews.org/article/isranews-article/88486-covid-31.html>
- อนงค์ ภูทองกรม. (2559). การใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในการบริหารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาลตำบล อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์. ขอนแก่น : สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต ขอนแก่น.

9. คำขอบคุณ

งานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย คณะผู้วิจัยขอขอบคุณหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนทุนวิจัย รวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ที่ปรึกษาที่ให้คำแนะนำในการทำวิจัย คณะกรรมการรับรองจริยธรรมวิจัยในมนุษย์ ขอขอบคุณอาจารย์ เจ้าหน้าที่ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา 4 สาขาวิชา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ที่ให้ความร่วมมือคณะผู้วิจัยด้วยดีตลอดการวิจัย ขอขอบคุณกองบรรณาธิการวารสารสถาบันวิจัย ที่รับเผยแพร่ผลงานวิจัยฉบับนี้